BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING METAKOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA MODULLI O'QITISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Hotamova Nigina Islomovna

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning metakompetensiyalarini rivojlantirish muammosi kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Metakompetensiya tushunchasining mazmuni va tarkibiy tuzilmasi aniqlashtirilib, uning metakognitiv, o'zini o'zi boshqarish, refleksiv-baholash hamda ko'chirish (transfer) komponentlari ajratilgan. Modulli o'qitish texnologiyasining asosiy tamoyillari va modul elementlarining metakompetensiyalarni shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari asoslab berilgan, ularni oliy pedagogik ta'lim amaliyotiga tatbiq etishning didaktik shartlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: metakompetensiya, metabilish, modulli o'qitish, o'quv moduli, bo'lajak o'qituvchi, refleksiya, o'zini o'zi boshqarish, didaktik imkoniyat.

Аннотация. В статье проанализирована проблема развития метакомпетенций будущих учителей с позиций компетентностного подхода. Уточнено содержание понятия «метакомпетенция», выделены его метакогнитивный, саморегуляционный, рефлексивно-оценочный и трансферный компоненты. Обоснованы дидактические возможности модульного обучения в формировании метакомпетенций и предложены условия их реализации в практике высшего педагогического образования.

Ключевые слова: метакомпетенция, метапознание, модульное обучение, учебный модуль, будущий учитель, рефлексия, саморегуляция.

Abstract. The article examines the development of prospective teachers' metacompetencies from the standpoint of the competency-based approach. The content of the concept of "metacompetence" is clarified, and its metacognitive, self-regulatory, reflective-evaluative and transfer components are identified. The didactic potential of modular instruction for fostering metacompetencies is substantiated, and conditions for its implementation in higher pedagogical education are proposed.

Keywords: metacompetence, metacognition, modular instruction, learning module, prospective teacher, reflection, self-regulation.

KIRISH

Bugungi kunda jahon ta'lim makonida yuz berayotgan tub o'zgarishlar pedagog kadrlar tayyorlash mazmuniga yangicha talablar qo'ymoqda. Axborot hajmining keskin ortishi, kasbiy bilimlarning tez eskirishi hamda raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga chuqur kirib borishi sharoitida o'qituvchidan nafaqat fan bo'yicha puxta bilim, balki o'z faoliyatini mustaqil rejalashtirish, nazorat qilish va izchil takomillashtirib borish qobiliyati ham talab etilmoqda. Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta'lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish, talabalarda mustaqil fikrlash va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangani ham buning yaqqol dalilidir.[1]

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – www.lex.uz.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda uzluksiz ta'lim tamoyili va pedagog xodimlar malakasini muntazam oshirib borish zarurati qonuniy jihatdan mustahkamlab qo'yilgan.[2] Bu esa bo'lajak o'qituvchini butun kasbiy faoliyati davomida o'rganishga tayyor shaxs sifatida shakllantirishni taqozo etadi. Xalqaro miqyosda ham shunga o'xshash tendensiya kuzatiladi: Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining "Ta'lim 2030" loyihasida ta'lim oluvchining o'z o'qish jarayonini anglashi va boshqara olishi kelajak kompetensiyalarining o'zagi sifatida e'tirof etilgan.[3]

Muayyan fan doirasidan chetga chiqadigan, boshqa kompetensiyalarni boshqarish va yangi vaziyatlarga moslashtirishga xizmat qiladigan bunday universal sifatlar ilmiy adabiyotlarda metakompetensiyalar deb yuritiladi. Ularni rivojlantirish an'anaviy, asosan axborot uzatishga yo'naltirilgan o'qitish sharoitida murakkab kechadi, chunki bunda talaba ko'pincha tayyor bilimni qabul qiluvchi passiv sub'ekt bo'lib qoladi. Shu bois o'quv jarayonini talabaning mustaqil faoliyati, refleksiyasi va o'zini o'zi baholashiga tayangan holda qayta loyihalash imkonini beruvchi texnologiyalarga ehtiyoj ortib bormoqda. Modulli o'qitish texnologiyasi ana shunday yechimlardan biri sifatida alohida e'tiborga loyiq.

Mazkur maqolaning maqsadi – modulli o'qitishning bo'lajak o'qituvchilar metakompetensiyalarini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash hamda ularni oliy pedagogik ta'lim amaliyotiga tatbiq etish yo'llarini aniqlashdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

"Metakompetensiya" tushunchasining ildizlari kognitiv psixologiyadagi metabilish (metacognition) g'oyasiga borib taqaladi. J. Flavell metabilishni shaxsning o'z bilish jarayonlari to'g'risidagi bilimi va ularni kuzatib borish qobiliyati sifatida talqin etib, bu hodisani bilish faoliyatining mustaqil sohasi deb ko'rsatgan edi.[4] Keyinroq F. Vaynert kompetensiya tushunchasini tahlil qilar ekan, mavjud bilim va ko'nikmalardan qachon va qay tarzda foydalanishni belgilab beruvchi yuqori darajadagi qobiliyatlarni alohida guruhga ajratish zarurligini asoslagan.[5]

A.V. Xutorskoy kompetensiyalarni tayanch, umumpredmet va predmet darajalariga ajratib, tayanch kompetensiyalar ta'lim mazmunining metapredmet asosini tashkil etishini ta'kidlaydi.[6] E.F. Zeer va hammualliflari esa kasbiy ta'limda o'zini o'zi boshqarish, refleksiya, moslashuvchanlik kabi metakasbiy sifatlar mutaxassisning o'zgaruvchan sharoitlarda samarali faoliyat yuritishini ta'minlashini qayd etadi.[7] Ushbu qarashlarni umumlashtirgan holda, metakompetensiyani shaxsning o'z bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini anglashi, ularni yangi sharoitlarga ko'chira olishi hamda maqsadga muvofiq boshqara bilishi bilan tavsiflanadigan integrativ qobiliyat sifatida ta'riflash mumkin.

Modulli o'qitish g'oyasi XX asrning 60–70-yillarida AQShda shakllangan. J. Rassel modulni aniq o'quv maqsadiga erishishga qaratilgan, mustaqil o'zlashtirishga mo'ljallangan hamda maqsad, o'quv

---

[2] O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – www.lex.uz.

[3] OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. – Paris: OECD Publishing, 2018.

[4] Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.

[5] Weinert F.E. Concept of competence: A conceptual clarification // Defining and Selecting Key Competencies / Ed. by D.S. Rychen, L.H. Salganik. – Seattle: Hogrefe & Huber, 2001. – P. 45–65.

[6] Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

[7] Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. – М.: МПСИ, 2005.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

materiali va nazorat vositalarini o'z ichiga olgan yaxlit birlik sifatida tavsiflagan.[8] Mazkur nazariyaning keng tizimlashtirilgan talqini P.A. Yusyavichene tadqiqotlarida berilgan bo'lib, olima modulli o'qitishning modullilik, mazmunni alohida elementlarga ajratish, dinamiklik, faoliyat asosida bilim olish, moslashuvchanlik, ongli istiqbol va metodik maslahatlarning ko'p qirraliligi kabi tamoyillarini asoslab bergan.[9]

M.A. Choshanov modulli va muammoli o'qitishni uyg'unlashtirib, moslashuvchan muammoli-modulli o'qitish texnologiyasini ishlab chiqqan.[10] P.I. Tretyakov va I.B. Sennovskiy modul tuzilmasini maktab amaliyotiga moslashtirib, ta'lim oluvchining o'quv maqsadlari bilan ishlashini alohida bosqich sifatida ajratib ko'rsatgan.[11] Mahalliy olimlardan O'.Q. Tolipov va M. Usmonboyeva pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy jihatlarini yoritar ekan, modulli yondashuvni ta'lim jarayonini loyihalashning samarali vositasi sifatida baholaydi.[12] N.A. Muslimov tadqiqotlarida esa bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishda modulli tizimning o'rni ilmiy jihatdan asoslangan.[13]

Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy-tizimli yondashuv, pedagogik modellashtirish hamda oliy ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonini kuzatish metodlaridan foydalanildi. Metakompetensiyalarning tarkibiy tuzilmasini aniqlashda kompetensiyaviy, faoliyatli va refleksiv yondashuvlar metodologik asos qilib olindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan tahlil bo'lajak o'qituvchilar metakompetensiyalari tarkibida o'zaro bog'liq to'rtta komponentni ajratish imkonini berdi: metakognitiv komponent – o'z bilish jarayonlarini anglash, rejalashtirish va nazorat qilish; o'zini o'zi boshqarish komponenti – maqsad qo'yish, vaqtni taqsimlash va o'quv faoliyatini tashkil etish; refleksiv-baholash komponenti – erishilgan natijalarni tanqidiy tahlil qilish va xatolardan xulosa chiqarish; ko'chirish (transfer) komponenti – egallangan bilim va faoliyat usullarini yangi kasbiy vaziyatlarda qo'llash. Bu tasnif B. Zimmermanning o'zini o'zi boshqaruvchi ta'lim modelida ajratilgan oldindan rejalashtirish, bajarish va o'z-o'zini refleksiya qilish bosqichlari bilan mantiqan uyg'undir.[14]

Modulli o'qitishning didaktik imkoniyatlari aynan ana shu komponentlarning har biri bilan bevosita bog'liq ekani aniqlandi. Birinchidan, har bir modul integrallashgan didaktik maqsaddan boshlanadi va talaba nimani, nima uchun va qanday natija bilan o'rganishini oldindan biladi; bu uni o'z o'quv yo'lini ongli ravishda rejalashtirishga undaydi. Ikkinchidan, modul tarkibidagi kirish, joriy va yakuniy nazorat vositalari talabaga o'z yutuq va kamchiliklarini muntazam kuzatib borish imkonini beradi, natijada o'zini o'zi nazorat qilish barqaror odatga aylanadi. Uchinchidan, o'quv elementlarining turli murakkablik darajalarida taqdim etilishi talabaga o'z imkoniyatlariga mos sur'at va yo'nalishni tanlash erkinligini beradi.

Modul tuzilmasidagi asosiy elementlar va ular orqali rivojlantiriladigan metakompetensiya komponentlari o'rtasidagi muvofiqlik 1-jadvalda aks ettirilgan.

---

[8] Russell J.D. Modular Instruction: A Guide to the Design, Selection, Utilization and Evaluation of Modular Materials. – Minneapolis: Burgess Publishing Company, 1974.
[9] Юцявичене П.А. Теория и практика модульного обучения. – Каунас: Швиеса, 1989.
[10] Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения. – М.: Народное образование, 1996.
[11] Третьяков П.И., Сенновский И.Б. Технология модульного обучения в школе. – М.: Новая школа, 1997.
[12] Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.
[13] Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. – T.: Fan, 2007.
[14] Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1-jadval. Modul elementlari va metakompetensiya komponentlarining muvofiqligi

Modul elementi	**Didaktik vazifasi**	**Rivojlantiriladigan metakompetensiya komponenti**
Integrallashgan didaktik maqsad	O‘quv natijalarini oldindan aniq belgilash	O‘zini o‘zi boshqarish (maqsad qo‘yish, rejalashtirish)
Kirish nazorati (boshlang‘ich diagnostika)	Mavjud bilim darajasini aniqlash	Metakognitiv (o‘z bilimini anglash)
O‘quv elementlari va mustaqil ish topshiriqlari	Mazmunni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish	O‘zini o‘zi boshqarish, ko‘chirish
Metodik ko‘rsatmalar (yo‘riqnoma)	Faoliyat usullari va strategiyalarini ko‘rsatish	Metakognitiv (strategiya tanlash)
Joriy nazorat va o‘zini o‘zi tekshirish	Bajarilgan ishni tezkor baholash	Refleksiv-baholash
Yakuniy nazorat va refleksiya varaqasi	Natijalarni umumlashtirish va xulosalash	Refleksiv-baholash, ko‘chirish
Kasbiy-amaliy keys (vaziyatli topshiriq)	Bilimlarni pedagogik vaziyatda qo‘llash	Ko‘chirish (transfer)

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, modul tuzilmasining har bir elementi bir vaqtning o‘zida ham fan mazmunini o‘zlashtirishga, ham talabaning o‘z o‘quv faoliyatini boshqarish tajribasini boyitishga xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, modulli o‘qitishda metakompetensiyalar alohida o‘rgatiladigan predmet sifatida emas, balki o‘quv jarayonining integrativ natijasi sifatida shakllanadi. Bu holat ongli istiqbol tamoyili bilan to‘liq hamohang: talaba yakuniy maqsadni qanchalik aniq anglasa, unga eltuvchi yo‘lni ham shunchalik mustaqil qurishga intiladi.

Modulli o‘qitish sharoitida o‘qituvchining roli ham sezilarli o‘zgaradi: u axborot manbaidan maslahatchi, faoliyat tashkilotchisi va fasilitatorga aylanadi. Bu jarayonda bo‘lajak o‘qituvchi o‘qitishni nafaqat ta’lim oluvchi, balki kuzatuvchi sifatida ham idrok etadi – modul qanday loyihalangani, nazorat qanday tashkil etilganini o‘z tajribasida ko‘radi va uni kelgusidagi kasbiy faoliyatiga ko‘chiradi. Shu ma’noda modulli o‘qitish pedagogik ta’limda ikki yoqlama samara beradi: talabaning metakompetensiyalarini rivojlantiradi va ayni paytda unga zamonaviy ta’lim texnologiyasini loyihalashning amaliy namunasini taqdim etadi.

Metakompetensiyalarning rivojlanish darajasini aniqlashda xalqaro amaliyotda sinovdan o‘tgan diagnostika vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Xususan, G. Shrou va R. Dennison tomonidan ishlab chiqilgan metakognitiv xabardorlik so‘rovnomasi (MAI) bilish haqidagi bilim va bilishni boshqarish ko‘rsatkichlarini alohida baholash imkonini beradi.[15] Ushbu vositani o‘zbek tiliga moslashtirib, modul boshida va oxirida qo‘llash talabalar metakognitiv rivojining dinamikasini kuzatishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, refleksiya kundaliklari, portfolio va o‘z-o‘zini baholash varaqalari sifat ko‘rsatkichlarini to‘plashda samarali hisoblanadi.

[15] Schraw G., Dennison R.S. Assessing metacognitive awareness // Contemporary Educational Psychology. – 1994. – Vol. 19, No. 4. – P. 460–475.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, modulli o‘qitishni metakompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirishning quyidagi didaktik shartlari belgilandi: modul maqsadlarini talabalar bilan birgalikda muhokama qilish; har bir o‘quv elementidan so‘ng qisqa refleksiv topshiriqlarni joriy etish; o‘quv materialini kamida ikki murakkablik darajasida taqdim etish; o‘zaro baholash va guruhli muhokamalarni nazorat tizimiga kiritish; modulni kasbiy-pedagogik vaziyatlarga asoslangan integrativ topshiriqlar bilan yakunlash.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, metakompetensiyalar bo‘lajak o‘qituvchining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlovchi tayanch sifatlar tizimi bo‘lib, ularni maxsus tashkil etilgan o‘quv muhitisiz rivojlantirish qiyin. Modulli o‘qitish o‘zining maqsadga yo‘naltirilganligi, mazmunning mantiqiy bo‘laklarga ajratilganligi, nazorat va o‘zini o‘zi nazorat qilishning tizimliligi hamda individual ta’lim trayektoriyasini qurish imkoniyati tufayli bunday muhitni yaratishning samarali vositasi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari oliy pedagogik ta’lim muassasalarida o‘quv modullarini loyihalashda metakompetensiya komponentlarini maqsadlar, topshiriqlar va baholash mezonlari darajasida aniq ko‘zda tutish zarurligini ko‘rsatadi. Taklif etilgan yondashuv samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali empirik jihatdan tekshirish hamda metakompetensiyalarni baholashning milliy diagnostik vositalarini ishlab chiqish keyingi tadqiqotlarning istiqbolli yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – www.lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – www.lex.uz.
3. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. – T.: Fan, 2007.
4. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.
5. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. – М.: МПСИ, 2005.
6. Третьяков П.И., Сенновский И.Б. Технология модульного обучения в школе. – М.: Новая школа, 1997.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
8. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения. – М.: Народное образование, 1996.
9. Юцявичене П.А. Теория и практика модульного обучения. – Каунас: Швиеса, 1989.
10. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.